

การขุดแต่งที่วัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย

ของ

ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล

ระหว่างวันที่ ๒๒-๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๘ ข้าพเจ้าได้ขึ้นไปยังจังหวัดสุโขทัยพร้อมกับ ดร. จอง บวสเชลลีย์ (Dr. Jean Boisselier) ผู้เชี่ยวชาญวิชาโบราณคดีในภาคเอเชียอาคเนย์ และนาย เอ. บี กริสวอลด์ (Mr. A. B. Griswold) ผู้สนใจในวิชาโบราณคดีไทย การเดินทางครั้งนี้เพื่อจะขึ้นไปดูการขุดแต่งที่วัดพระพายหลวง นอกเมืองสุโขทัยเก่า ซึ่งกรมศิลปากรได้ทำการขุดแต่งเมื่อเร็ว ๆ นี้ ในการเดินทางไปครั้งนี้ ได้รับการต้อนรับจากเจ้าหน้าที่หน่วยศิลปากรที่ ๓ เป็นอย่างดี คือ นายมะลิ โคนสันเทียะ นายพิทยา คำเค่นงาม นายประโชติ สังขนุกิจ และนายรพีศักดิ์ ชัชวาลย์ จึงขอขอบคุณไว้ ณ ที่นี้ด้วย

วัดพระพายหลวงตั้งอยู่นอกเมืองสุโขทัยเก่าทางด้านทิศเหนือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกพรรณวดี ได้โดยทรงสนับสนุนถึงความสำคัญของวัดพระพายหลวงไว้นานแล้วว่า คงจะเป็นศูนย์กลางของขอมที่ครอบครองดินแดนแถบเมืองสุโขทัยมาก่อนที่พ่อขุนผาเมือง และพ่อขุนบางกลางท่าวจะตีได้ และตั้งอาณาจักรสุโขทัยขึ้น การขุดแต่งเมื่อเร็ว ๆ นี้ ณ วัดพระพายหลวง ก็สนับสนุนพระสันนิษฐานดังกล่าวซึ่งข้าพเจ้าจะได้กล่าวถึงต่อไป

ก่อนอื่นต้องขอกล่าวว่าศาสนสถานซึ่งเป็นหลักของวัดพระพายหลวงนั้นก็คือพระปรางค์ ๓ องค์ ตั้งเรียงจากทิศเหนือไปใต้ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก แต่หักพังไปเสียแล้ว ๒ องค์ คงเหลืออยู่ที่แต่เฉพาะองค์ทางด้านทิศเหนือเท่านั้น หลังพระปรางค์ทางด้านทิศตะวันตกมีพระอุโบสถเล็ก ๆ อยู่หลังหนึ่งซึ่งอาจสร้างขึ้นในสมัยสุโขทัย จากการขุดแต่งปรากฏว่า พระปรางค์ทั้ง ๓ องค์ก็มีแผนผังเหมือนกันนั่นเอง และสร้างด้วยแลงแล้วใช้ปูนปั้นประกอบ ดร. บวสเชลลีย์ ได้ชี้ให้เห็นว่า พระปรางค์องค์ด้านทิศเหนือที่ยังคงอยู่ถึงนี้ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าอยู่ในศิลปะขอมแบบบายนสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แห่งประเทศกัมพูชา (พ.ศ. ๑๗๐๐-๑๗๕๐) ตามทฤษฎีของ ดร. บวสเชลลีย์นั้น พระปรางค์มีอยู่ ๒ แบบ คือ แบบหนึ่งเกิดขึ้นในประเทศกัมพูชา มีหลังคาซ้อนกันเป็นชั้น ๆ อย่างชัดเจน แต่อีกแบบหนึ่งเป็นแบบที่เกิดขึ้นในประเทศไทย มีหลังคาเป็นรูปพุ่ม ดร. บวสเชลลีย์เห็นว่าแบบหลังคานี้เกิดขึ้นที่ปราสาทหินพิมาย ก่อน ต่อจากนั้นจึงแพร่เข้าไปในประเทศกัมพูชาสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ คือที่ปราสาทนครวัด ฯลฯ แต่พระปรางค์หลังคา

รูปพุ่มกิ่งกล่าวก็น่าจะเป็นของพิเศษสำหรับศิลปะ
ขอม พอถึงสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ข้าง
ขอมก็หันมาสร้างพระปรางค์มีหลังคาซ้อนกัน
เป็นชั้น ๆ อีกคงเดิม เช่นที่ปราสาทบายน
พระปรางค์วัดพระพายหลวง แสดงให้เห็นว่า
อยู่ในศิลปะขอมแบบบายนอย่างแท้จริง นอก
จากนี้วัตถุอื่น ๆ ที่ค้นพบ ณ วัดพระพายหลวง
ก็ยิ่งแสดงให้เห็นว่าอยู่ในศิลปะขอมแบบบายน
อีก เป็นต้นว่า พระพุทธรูปองค์ใหญ่ปางสมาธิ
สลักด้วยศิลา ซึ่งปัจจุบันนี้รักษาอยู่ที่พิพิธ
ภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย
เป็นพระพุทธรูปซึ่งมีลักษณะเหมือนกับพระ
พุทธรูปที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงสร้างขึ้น
ไว้ในประเทศกัมพูชา ณ ปราสาทพระขรรค์ทุก
ประการ จนไม่อาจจะคิดเป็นอย่างอื่นไปได้
และน่าจะเชื่อว่าพระพุทธรูปองค์นี้ คงมีพระนาม
ว่า “พระชัยพุทธมหานาค” คือเป็นพระพุท
ธรูปฉลองพระองค์ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรง
ส่งไปประดิษฐานไว้ตามเมืองต่างๆ ในพระราช
อาณาจักรนั่นเอง แม้ว่าในจารึกปราสาท
พระขรรค์จะอ้างถึงชื่อเมืองในประเทศไทยแต่
เฉพาะเมืองลพบุรี สุพรรณ ราชบุรี เพชรบุรี
เมืองสิงห์ (ในเขตจังหวัดกาญจนบุรี) ตลอด
จนได้ค้นพบโบราณวัตถุสถานในศิลปะขอม
แบบบายน ณ เมืองเหล่านั้นเป็นหลักฐาน
ประกอบแล้วก็ตาม แต่ในขณะนั้น เมือง
สุโขทัยจะมีชื่อว่ากระโรมาแต่ก่อนเราก็ไม่
สามารถทราบได้ เรื่องนี้ข้าพเจ้าขอกล่าว
ไว้ด้วยว่าการค้นหาชื่อเก่าของเมืองสุโขทัย
หรือว่าเมืองสุโขทัยนี้มีมาตั้งแต่เมื่อใดนั้น

สมควรที่จะค้นหาจากเอกสารที่เขียนขึ้นก่อน
ตั้งอาณาจักรสุโขทัยเท่านั้น เพราะถ้าไป
ค้นหาจากเอกสารที่เขียนขึ้นภายหลังการตั้ง
อาณาจักรสุโขทัยแล้ว ผู้แต่งอาจตั้งใจให้ผู้อ่าน
เข้าใจได้โดยสะดวกว่าหมายถึงสถานที่ตรงนั้น
จึงอ้างเมืองสุโขทัยลงไปด้วยก็ได้ ยกตัวอย่าง
ว่า ข้าพเจ้าอาจเขียนได้ว่า “วัดพระเชตุพน
หรือวัดโพธิ์ ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของพระบรม
มหาราชวังในกรุงพระมหานคร เป็น
วัดเก่า สร้างมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา” ทั้งนี้
ข้าพเจ้าหาได้หมายความว่าพระบรมมหาราชวัง
หรือกรุงพระมหานครนั้นมีมาแล้วตั้งแต่
ครั้งกรุงศรีอยุธยาไม่ ข้าพเจ้าเพียงแต่ต้องการ
ให้ท่านผู้อ่านในปัจจุบันทราบว่าวัดโพธิ์ตั้งอยู่
ณ ที่ใดเท่านั้น สำหรับหลักฐานที่ค้นพบ ณ วัด
พระพายหลวง อันบ่งถึงศิลปะขอมแบบบายน
นอกจากพระปรางค์และพระพุทธรูปที่กล่าว
มาแล้ว ก็มีลายปูนปั้นบนหน้าบันด้านตะวันตก
ขององค์พระปรางค์ด้านทิศเหนือ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระปรางค์ทั้ง ๓ องค์ในวัดพระพาย
หลวงนี้ เดิมคงสร้างขึ้นในพระพุทธรูปศาสนาลัทธิ
มหายาน อันเป็นศาสนาที่แพร่หลายอยู่ในประ
เทศกัมพูชาสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ รวมทั้ง
โบราณวัตถุที่เพิ่งค้นพบใหม่ๆ จากการขุดแต่ง
ครั้งนี้ คือแผ่นหินสลักเป็นพระพุทธรูปปาง
สมาธิประทับอยู่ภายในซุ้ม ค้นพบใกล้พระ
ปรางค์องค์กลาง และเศษพระพุทธรูปนาคปรก
ศิลาอีก ๒ องค์ นอกจากนี้ก็มีภาพปูนปั้นบน
ด้านหน้าขององค์พระเจดีย์ทางด้านตะวันออก

ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป ทั้งนี้แสดงให้เห็นถึงศิลปะ
ขอมที่เผยแพร่เข้ามา ณ เมืองสุโขทัยสมัยพระ-
เจ้าชัยวรมันที่ ๗ แห่งประเทศกัมพูชา (พ.ศ.
๑๗๐๐-๑๗๕๐) และย่อมเป็นการยากที่จะคัด
เอาพระราชอำนาจของพระองค์ออกไปจาก
ดินแดนแถบเมืองสุโขทัย ก่อนที่พ่อขุนผาเมือง
และพ่อขุนบางกลางท่าวจะตีได้

ในพระปรางค์องค์กลาง มีหลักฐาน
แสดงให้เห็นว่า ในสมัยสุโขทัยชาวไทย ได้มา
แก้ไขใหม่ คือ ได้ค้นพบว่ามีกรมการอุทิศประทุ
ปรางค์ด้านตะวันออกเสียก่อนเป็นผนังขึ้น แล้ว
สร้างพระพุทธรูปปูนปั้นสมัยสุโขทัยผินพระ-
พักตร์ไปทางทิศตะวันตก หันพระชนองไป
ทางทิศตะวันออก ขึ้นบนผนังที่ก่อขึ้นใหม่นั้น
น่าเสียดายที่ว่า เมื่อขุดพบพระพุทธรูปองค์นี้
พระพุทธรูปก็ยุบไปหมดไม่สามารถที่จะรักษา
ไว้ได้ แต่ในพระอุระ และพระกรยังได้ค้นพบ
พระเศียรและพระองค์ของพระพุทธรูปปูนปั้น
ขนาดเล็กแบบเชียงแสนและสุโขทัยอีก เรื่อง
ความสำคัญของพระพุทธรูปแบบเชียงแสนที่
ค้นพบ ณ วัดพระพายหลวงนี้ ข้าพเจ้าจะได้
กล่าวถึงต่อไป ทางมุมปรางค์ด้านตะวันออก-
เฉียงใต้ของพระปรางค์องค์กลาง ยังคงปรากฏ
มีลายปูนปั้น เป็นแบบสุโขทัยอันแสดงให้เห็น
เห็นว่ามาซ่อมขึ้นภายหลังผัดกับลายขอมแบบ
บายนที่ปรากฏอยู่บนพระปรางค์ด้านทิศเหนือ

ทางทิศใต้ของพระปรางค์ ๓ องค์ยังมี
ฐานเจดีย์เล็ก ๆ อีกหลายองค์ก่อด้วยแลง แต่
ย่อมเป็นการยากที่จะทราบได้ว่า เจดีย์เหล่านี้
สร้างขึ้นในสมัยขอมหรือสมัยไทย อาจจะ

ทราบได้ก็ต่อเมื่อมีการซ่อมแซม คือนำเอาก้อน
ศิลาแลงที่ตกหล่นอยู่ ณ ที่นั้นมาเรียงขึ้นไว้ค้ำ
เติมแล้ว ดร. บวสเชลล์เยกกล่าวว่าในพระเจดีย์
เล็ก ๆ เหล่านี้อาจค้นพบจารึกได้ด้วย ฉะนั้น
การซ่อมแซมขึ้นใหม่ จึงสมควรทำด้วยความ
ระมัดระวัง

ด้าน ตะวันออกของพระปรางค์ ๓ องค์
มีวิหารใหญ่ซึ่งอาจสร้างมาแต่เดิม หรือ
สร้างเพิ่มเติมขึ้นในสมัยสุโขทัยก็ได้ ถัดจากนั้น
มาทางด้านตะวันออก มีพระเจดีย์ที่สำคัญมาก
อีกองค์หนึ่ง พระเจดีย์องค์นี้เดิมทำนรืองอิทธิ
กรรมศิลปการ เมื่อครั้งทำการบูรณะเมืองสุโขทัย
ใน พ.ศ. ๒๔๕๖ ได้เคยลงมือขุดแต่งไว้บ้างแล้ว
แต่พอท่านเห็นว่าโดยรอบพระเจดีย์ มีพระ-
พุทธรูปประทับนั่งอยู่ในซุ้มอย่างงดงาม
และล้วนก็อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ ท่านก็เกรง
ไปว่า ถ้าขุดแต่งสำเร็จแล้วจะรักษาไว้ไม่ได้
เพราะวัดพระพายหลวงตั้งอยู่ในป่า ไม่มีบ้าน
คนอยู่ใกล้เคียง ท่านจึงให้ปิดไว้อย่างแต่ก่อน
แต่การกระทำเช่นนั้น ก็ไม่อาจปิดบังบุคคลใจ
ทรามไปได้ เพราะต่อมาก็มีผู้มาลักตัดเศียร
พระพุทธรูปเหล่านั้นไปจำหน่าย ซึ่งส่วนใหญ่
มีลักษณะเป็นพระพุทธรูปแบบเชียงแสน และ
บางเศียรก็มีผู้นำมา ขออนุญาตออกนอกประ-
เทศ ต่อพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร จึง
เกิดมีผู้จกกันขึ้นได้ว่าคงมาจากเจดีย์ที่วัดพระ-
พายหลวงซึ่งทางกรมศิลปากรได้ปิดออกไว้
นั่นเอง เรื่องนี้ข้าพเจ้าได้เรียนให้ท่านรองอธิบดี
กรมศิลปากรทราบ เมื่อท่านมาในงานสัมมนาทาง

โบราณคดีที่กรมศิลปากรจัดขึ้น ณ เมืองสุโขทัย ระหว่างเดือนมีนาคม - เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๓ ก็ได้ตกลงจุดตะเกียงเจ้าพายุไปคู่กันในคืนวันนั้น ปรากฏว่าบรรดาเศียรพระพุทธรูปที่เคยมีอยู่ก่อนได้ถูกทำลายไปหมดสิ้น เป็นที่น่าเสียดายยิ่งนัก ในการขุดแต่งครั้งนี้ทางกรมศิลปากรได้กระทำเสร็จไปแล้ว ๓ ตำบล ยังคงเหลือแต่เพียงตำบลไต่ แต่ก็ได้ให้ประโยชน์แก่การค้นคว้าเป็นอย่างยิ่ง คงจะขอพรรณนาต่อไป

ดร. บวสเชอติเย่ ได้สันนิษฐานว่าพระเจดีย์องค์นี้คงสร้างขึ้นเป็น ๓ ระยะต่อเนื่องกัน แต่รูปร่างเดิมจะเป็นอย่างไรนั้นยากแก่การสันนิษฐาน ชั้นแรกคิดว่าอาจเป็นแบบพระเจดีย์ที่วัดกุฎีทอง จังหวัดลำพูน คือมีฐานและองค์เจดีย์เป็นสี่เหลี่ยมทึบซ้อนกันขึ้นไปเป็นชั้น ๆ แต่ละชั้นมีซุ้มจำนวนเท่ากัน และมีพระพุทธรูปประทับยืนอยู่ภายใน ที่วัดพระพายหลวงนี้เป็นพระพุทธรูปประทับนั่ง แต่เมื่อตรวจดูก็จะเห็นว่าพระเจดีย์ที่วัดพระพายหลวงนี้แต่ละชั้นมีจำนวนซุ้มไม่เท่ากัน บางชั้นมี ๖ ซุ้ม บางชั้นมี ๗ ซุ้ม เหตุนี้จึงยังไม่ทราบว่ารูปร่างของพระเจดีย์เดิมจะเป็นอย่างไรแน่ แต่ที่เป็นชั้นซ้อนกันและมีพระพุทธรูปประทับนั่งอยู่ภายในซุ้มแต่ละชั้นนั้นแน่นอน เพราะยังมีร่องรอยเหลือให้เห็นอยู่ แม้จะไม่ได้พบเศียรพระพุทธรูปที่ยังคงติดอยู่กับองค์ แต่บรรดาเศียรส่วนใหญ่ที่ตกหล่นอยู่แถบนั้น และเจ้าหน้าที่เก็บไปรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง ก็มีลักษณะเป็นแบบเชียงแสน คือ

พระพักตร์กลมมอ้ม ขมวดพระเกศาใหญ่ พระโอษฐ์หนา พระหนุเป็นปม แต่ชายจีวรที่ยังคงปรากฏอยู่บนองค์พระพุทธรูป ที่พระเจดีย์นั้นส่วนใหญ่ยาวลงมาจรดพระนาภี ที่ต้นเหนือพระถันเป็นแบบเชียงแสนก็มีบ้าง พระพุทธรูปปูนปั้นเหล่านั้น แต่เดิมล้วนระบายนีทั้งสิ้น ปัจจุบันก็ยังคงมีสี่เหลือติดอยู่บ้าง พระรัศมีส่วนใหญ่เป็นเปลว และพระพุทธรูปก็ประทับนั่งขัดสมาธิราบปางมารวิชัยทุกองค์ ด้วยเหตุนี้ ดร. บวสเชอติเย่ จึงได้อธิบายว่าในระยะนี้คงเป็นการเริ่มต้นก่อตั้งศิลปะแบบสุโขทัย ทั้งนี้เขาได้ชี้ให้เห็นว่ารูปร่างของซุ้มในระยะที่ ๑ นี้เป็นซุ้มขอมในศิลปะแบบขอมไม่ผิดเพี้ยน คือทำวงซุ้มเป็นลำตัวของนาคอย่างที่เราเรียกกันว่านาคสะดุ้ง และปลายซุ้มมีหน้ามกรหันหัวออกกำลังคายนาคหลายเศียรอยู่ ลักษณะซุ้มนีก็เหมือนกับที่หน้าบันของพระปราสาทกันทิตเหนือในวัดนั้นเอง นอกจากนี้ทางด้านทิศตะวันออกของพระเจดีย์ ซึ่งไม่ปรากฏมีซุ้มไว้พระพุทธรูปแต่มีพระพุทธรูปปูนปั้นองค์ใหญ่ปรากฏอยู่ตรงกลาง ก็ยังคงมีภาพปูนปั้นปรากฏอยู่บนฐานภาพปูนปั้นนี้ มีลักษณะเป็นแบบขอมเช่นเดียวกัน เพราะเหตุว่านุ่งผ้ามีขอบม้วนพับย้อนออกมาหน้าท้อง และยังมีชายผ้านุ่งทอดยาวลงไปข้างล่างอีก นอกจากนี้ยังแสดงท่าเคลื่อนไหวแบบเดียวกับภาพสลักที่ผนังปราสาทนครวัด และปราสาทขอมภาพปูนปั้นเหล่านั้นทางด้านทิศใต้ มีรูปพระนารายณ์ทรงครุฑอยู่ตรงกลางในแนวเดียวกันนั้นทางด้านซ้ายมือ (หันหน้า

เข้าภาพ) อาจเป็นภาพกวนเกษียรสมุทร เพราะมีรูปบุคคลยืนยกขาข้างหนึ่งอยู่บนแท่นสูงและแท่นนั้นมีลายคล้ายเชือกครัดอยู่ อย่างไรก็ตามก็ตีภาพหลังนี้เข้าพเจ้ายังไม่สู้แน่ใจนัก ด้านขวามีเป็นรูปนักรบยกกรรมากำลังหกคะเมน และนักดนตรี ภาพปูนปั้นทางทิศเหนือเป็นรูปบุคคลมีต้นไม้ประกอบ อาศัยเหตุที่ขุ่มและภาพปูนปั้นดังกล่าวแสดงถึงอิทธิพลของศิลปะขอมแบบบายนอย่างใกล้ชิด คร. บวสเชอลีเย่ จึงกำหนดระยะที่ ๑ ของพระเจดีย์องค์นี้ไว้ว่า ก่อสร้างขึ้นราว พ.ศ. ๑๘๐๐-๑๘๒๕ เป็นระยะการก่อสร้างของศิลปะแบบสุโขทัย และแสดงให้เห็นด้วยว่าลักษณะของศิลปะแบบเชียงแสนนั้นมีมาก่อนศิลปะแบบสุโขทัย ส่วนระยะที่ ๒ ของพระเจดีย์นั้นมีการดัดแปลงขุ่ม คงจะเห็นได้ว่ามีการก่อสร้างขุ่มใหม่ทับขุ่มเก่าให้เตี้ยลงกว่าเดิม ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะต้องการให้มีพื้นที่ข้างบนกว้างขวางยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน เพื่อสร้างขุ่มประดิษฐานพระพุทธรูปเพิ่มเติมอีกก็ได้ ส่วนระยะที่ ๓ นั้น คือการก่อกำแพงปิดขุ่มพระพุทธรูปเสียทั้งทางด้านเหนือ ตะวันตก และใต้ และก่อเป็นคล้ายแนวผนังยื่นออกมาตรงกลางอีกทั้ง ๔ ทิศ ทางทิศตะวันออกนั้นเห็นได้อย่างชัดเจนว่ามาก่อขึ้นภายหลัง ทั้งนี้ เพราะก่อทับขึ้นบนบางส่วนของภาพปูนปั้นอิทธิพลขอมดังกล่าวแล้ว ที่เป็นเช่นนี้ อาจเป็นเพราะต้องการให้เหมือนกับฐานพระเจดีย์ ทางด้านทิศตะวันออก ซึ่งได้กล่าวมาแล้วว่าไม่มีก็ได้ ระยะที่ ๓ นี้คงเป็นระยะที่ศิลปะสุโขทัยรุ่งเรืองแล้ว เพราะเหตุว่าได้ค้นพบภาพปูนปั้นหลายแนว บันเป็นรูปบุคคลหรือเทวคากำลัง

ประนมมือ มีใบหน้าวงรูปไข่ตรงตามแบบสุโขทัย และแสดงท่าหยุดนิ่งไม่เคลื่อนไหว ผิดกับภาพปูนปั้นทางด้านทิศตะวันออกซึ่งได้กล่าวมาแล้วว่าบังอิทธิพลของศิลปะขอม นอกจากนั้นเครื่องแต่งกาย และเครื่องอาภรณ์ของภาพปูนปั้นก็แตกต่างกันทั้งสองแบบด้วย แต่ยังคงใช้ลายดอกไม้ประดับขอบเบื้องล่างเป็นระยะห่างๆ เช่นเดียวกัน พระเจดีย์องค์นี้ตั้งอยู่บนฐานรอบฐานนั้น มีพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัยอยู่ห่างๆ กัน แต่น่าเสียดายที่เราเห็นตั้งแต่หน้าตักลงไปเท่านั้น พระพุทธรูปเหล่านี้คงเป็นแบบสุโขทัยอย่างแท้จริง และบางแห่งก็มีพระสาวกยืนประกอบอยู่ ๒ ข้างด้วย ทางด้านหน้าของพระเจดีย์ทางด้านตะวันออก มีซากฐานสิ่งก่อสร้างปรากฏอยู่ และมีพระพุทธรูปประทับนั่ง ๒-๓ องค์ปรากฏอยู่บนนั้น อาจเป็นด้วยเหตุนี้เอง ด้านตะวันออกของพระเจดีย์องค์นี้จึงไม่สร้างพระพุทธรูปภายในขุ่มมาแต่เดิม

เมื่อเป็นดังนี้ จะเห็นได้ว่าพระเจดีย์องค์นี้ ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของวัดพระพายหลวงมีความสำคัญอย่างแท้จริง คือก่อสร้างเป็น ๓ ระยะและยังแสดงให้เห็นด้วยว่าศิลปะแบบเชียงแสนนั้น มีมาก่อนศิลปะแบบสุโขทัย นายคริสโวลด์ ซึ่งเป็นเจ้าของทฤษฎีที่ว่าพระพุทธรูปแบบเชียงแสนในประเทศไทยเริ่มต้นตั้งแต่รัชกาลของพระเจ้าติโลกราชแห่งอาณาจักรเชียงใหม่ (พ.ศ. ๑๘๘๔-๒๐๓๐) เป็นต้นมา ก็ยอมเห็นพ้องด้วยในข้อที่ว่าศิลปะแบบเชียงแสนคงมีมาก่อนนั้นแล้ว แต่เรื่องการค้นคว้าเกี่ยวกับศิลปะไทยแบบเชียงแสนก็ไม่

การจะขุดขังเพียงแค่นี้ ข้าพเจ้าขอเสนอความเห็นต่อกรมศิลปากรว่า สมควรที่จะขุดค้นทางภาคเหนือของประเทศไทย ในบริเวณที่สันนิษฐานกันว่า เคยเป็นเมืองเก่ามาแต่ก่อน เพื่อพิสูจน์ว่าเมืองเหล่านั้น ที่ตำนานหรือจดหมายเหตุต่าง ๆ กล่าวอ้างอิงถึง มีจริงหรือไม่ และเมื่อมีจริงแล้วจะเก่าสักแค่ไหน โดยอาศัยโบราณวัตถุสถานที่ค้นพบในซากเมืองเหล่านั้นเอง เป็นหลัก

ค่าน้ำพระเจดีย์องค์สำคัญในวัดพระพายหลวงคงกล่าว ทางด้านตะวันออกยังมีผนังสูงใหญ่เป็นพระพุทธรูปลีลาประดิษฐานอยู่ทางทิศตะวันออก และพระพุทธรูปยืนอยู่ทางทิศตะวันตก แต่เดิมเชื่อกันว่าคงเหมือนกับที่วัดพระเชตุพนนอกเมืองสุโขทัยเก่าทางทิศใต้ คือเป็นพระนั่ง นอน ยืน เดิน อยู่ ๔ ทิศ แต่เมื่อขุดแต่งแล้วกลับปรากฏว่า นอกจากพระพุทธรูปลีลาทางทิศตะวันออกและพระพุทธรูปยืนทางทิศตะวันตกแล้ว ยังมีพระพุทธรูปยืนอยู่อีก ๒ องค์ทางทิศเหนือ และ ๒ องค์ทางทิศใต้ รวมแล้ว ณ ผนังแห่งนี้มีพระพุทธรูปยืนอยู่ถึง ๕ องค์ แม้ว่าพระองค์และพระเศียรจะหักพังไปหมดแล้ว แต่พระบาททั้ง ๕ คู่ก็ยังคงอยู่ให้เห็นอย่างสมบูรณ์ ทางด้านทิศใต้ยังคงมีรูปปูนปั้นเป็นเทวดาแบบสุโขทัยอย่างงดงามปรากฏอยู่ด้วย ทางทิศตะวันออกหน้าพระพุทธรูปลีลา ก่อเป็นผนังยื่นออกไปทั้ง ๒ ด้านและปรากฏว่าด้านใต้บนผนังด้านในมีรูปพระสาวกปูนปั้นยืนอยู่ ๕ องค์ แต่บนผนังด้านในทางทิศเหนือ มีปรากฏอยู่เพียง ๓ องค์ ทั้ง ๘ องค์ แลเห็นได้เฉพาะพระซงฆ์เท่านั้น ค่าน้ำผนังนี้คือทางทิศตะวันออกสุดของ

วัดมีพระพุทธรูปไสยาสน์ขนาดใหญ่ปรากฏอยู่แต่ก็หักพังเสียหมดแล้ว

ปัจจุบันทางด้านทิศเหนือใกล้กับองค์พระปรารักษ์ หน่วยศิลปากรได้สร้างโรงเก็บของและเก็บเศษประติมากรรมปูนปั้นไว้เป็นจำนวนมากเท่าที่ได้สำรวจกับ ดร. บาสเซอส์เย่ และนายคริสโวลต์ ปรากฏว่ามีบางองค์ที่เป็นแบบเชียงแสนอย่างแท้จริง คือมีพระองค์อวบอ้วน ชายจีวรสั้นอยู่เหนือพระถัน บางองค์ก็แสดงถึงอิทธิพลของศิลปะแบบปละของอินเดียคือ ชายจีวรสั้น และขอบจีวรวาดเป็นวงโค้งรูป S พระอุระอยู่หน้า แต่ก็น่าเสียดายที่พระพุทธรูปปูนปั้นเหล่านี้พระเศียรได้หักหายไปหมดแล้ว

สรุปแล้วจะเห็นได้ว่าวัดพระพายหลวงนอกเมืองสุโขทัยเก่าทางทิศเหนือนี้เป็นวัดที่สำคัญอย่างแท้จริง โบราณวัตถุสถานที่ค้นพบ ณ วัดนี้ แสดงว่าชนชาติขอมได้สร้างวัดนี้มาก่อนระหว่าง พ.ศ. ๑๗๐๐-๑๗๕๐ และคงสร้างขึ้นเป็นวัดในพุทธศาสนาลัทธิมหายาน ครั้นต่อมา เมื่อไทยมีอำนาจได้ประกาศอิสรภาพแล้วก็ได้ก่อสร้างเพิ่มเติมเปลี่ยนแปลงเป็นวัดในพุทธศาสนาลัทธิเถรวาทหรือหินยาน มีร่องรอยโบราณวัตถุสถานที่แสดงให้เห็นว่าระหว่าง พ.ศ. ๑๘๐๐-๑๘๒๕ คงเป็นระยะที่ก่อสร้างศิลปะแบบสุโขทัยขึ้น โดยได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะขอม ถึงปลงกา และศิลปะแบบเชียงแสน แม้ต่อมาเมื่อศิลปะสุโขทัยเจริญรุ่งเรืองแล้ว ก็ยังได้มาดัดแปลงตกแต่งวัดนี้ขึ้นอีก ซึ่งแสดงว่า วัดพระพายหลวงแห่งนี้คงเป็นวัดสำคัญอยู่ตลอดสมัยสุโขทัย □ □